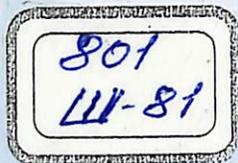

А.М.ШОҒҚОРОВ

**ЎЗБЕК ТИЛИДА
БАДИИЙ ТАКРОР**

ТОШКЕНТ

А.М.ШОҒҚОРОВ

**ЎЗБЕК ТИЛИДА
БАДИИЙ ТАҚРОР**

ТОШКЕНТ

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного здесь срока

Количество предыдущих
выдач _____

--	--

807
ш.81

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ ЧИРЧИҚ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

А.М.ШОҒОРОВ

ЎЗБЕК ТИЛИДА
БАДИИЙ ТАКРОР

(Миртемир шеърятини мисолида)

1756

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА О'РТА МАХСУС ТА'ЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ ЧИРЧИҚ
ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ
АХБОРОТ RESURS MARKAZI

ТОШКЕНТ – 2019

УЎК: 801.671.5:821.521.133-1
КБК 83.3(5Ў)
Ш 81

Ш 81 А.М.Шофқоров. Ўзбек тилида бадний такрор. –Т.:
«Fan va texnologiya», 2019, 120 бет.

ISBN 978-9943-5676-8-9

Монографияда бадний матндаги тасвирий воситаларнинг хусусан, Миртемир шеърятидаги такрорларнинг семантик-стилистик хусусиятлари ёритилган.

Шунингдек, Миртемир шеъряти матндаги бадний такрорларнинг турлари аниқланиб, уларни фонетик, лексик, грамматик кесимда таҳлил қилиш орқали мазкур тасвирий воситанинг поэтик вазифани амалга оширишдаги хизматлари аниқ далиллар асосида кўрсатиб берилган.

Ушбу монография тилшунослик йўналишида илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланувчилар, магистрант ва бакалаврият талабалари учун муҳим манба сифатида хизмат қила олади.

The monograph illustrates the semantic-stylistic features of artistic texts, in particular the repertoire of Mirtemir poetry.

In the monograph the types of artistic repercussions in the text of Mirtemir poetry are identified and analyzed in phonetic, lexic, and grammatical sections, and the services of the present invention in the fulfillment of poetic function are clearly demonstrated.

This monograph can serve as an important source for researchers, masters and bachelors in linguistics.

УЎК: 801.671.5:821.521.133-1
КБК 83.3(5Ў)

Масъул муҳаррир:

Р. Расулов – филология фанлари доктори, профессор

Тақризчилар:

Б. Менглиев – филология фанлари доктори, профессор;
У. Ходжамқулов – филология фанлари номзоди.

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти Ўқув-услубий кенгашининг 2019 йил 30 январдаги 1/10-сонли қарори билан нашр этилди.

ISBN 978-9943-5676-8-9

© «Fan va texnologiya» нашриёти, 2019

К И Р И Ш

Тил жамиятда кишилар ўртасидаги муносабатни таъминлайди, маълум ахборотларни етказди. Шунингдек, киши руҳиятига таъсир этади, эстетик завқ беради ва маданий тараққиёт билан боғлиқ ҳолда ривожланиб боради. Биринчи Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганларидек: "...ўзбек тилини илмий асосда ҳар томонлама ривожлантириш миллий ўзликни, Ватан туйғусини англашдек эзгу мақсадларга хизмат қилиши шубҳасиз"¹. Зеро, "Миллий руҳни шакллантирадиган, мунтазам мустаҳкамлайдиган, унинг ардоқ билан авайлаб-асралишига имкон берадиган энг одил омил она тилидир. Тил халқ, миллат руҳининг бетакрор ва ҳеч бир замон хира тортмас кўзгусидир. Ҳар бир тилда шу тил эгаси бўлган миллатнинг саяжияси, руҳияти акс этади"².

Ҳар қандай адиб ижодини илмий жиҳатдан ўрганиш фақат адабиётшуносликнинг ўрганиш объекти бўлиб қолмай, тилшуносликнинг ҳам бевосита ўрганиш объектидир. "Индивидуал услубни ўрганиш асар матнини тилшунослик ва адабиётшунослик нуқтаи назаридан батафсил таҳлил қилиш ҳамда ёзувчининг хусусий лисоний фаолиятини аниқлаш учун муҳимдир. Бу турдаги таҳлил ҳар бир муаллифнинг тил тизимидан фойдаланиш услубини аниқлаш, унинг асар ғоявий мазмунини ёритишда, воқеликни бадний баён қилишда тил воситаларини қўллаш маҳоратини ўрганиш учун хизмат қилади"³. Бу эса адиб ижодини филологик нуқтаи назардан ўрганишни тақозо этади. "Бадний матн бадний-эстетик бутунлик сифатида ниҳоятда мураккаб, серқатлам ҳодиса. Бадний матнда ифодаланган асосий ғоя-фикр-мазмунни тушуниш шунчаки иш эмас, балки анча қийин ва мураккаб ижодий жараёндир. Бадний асарда мутлақо ўзига хос, гоҳ очик, гоҳ яширин тарзда намоён бўладиган мазмуннинг маъносини тўғри англаш маънавий-маданий, ақлий-ҳиссий ва лисоний-эстетик фаолият натижасида мумкин бўлади"⁴. Бунда, асосан, ижодкорнинг

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: "Маънавият", 2008. – Б. 87.

² Махмудов Н. Тил. – Т.: Ёзувчи, 1998. – Б. 11-12.

³ Боймирзаева С. Ойбек прозасининг лингвостилистик тадқиқи: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2004. – Б. 8.

⁴ Юлдашев М. Бадний матннинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фанлари доктори ... дисс. автореф. – Т.: 2009. – Б. 3-4.

тилдан фойдаланиш маҳорати, ўзига хос топилмалар ярата олиши, бадий санъатлар ва тасвирий воситаларни тўғри ва ўз ўрнида қўллаш олиши кабилар диққат марказида бўлади. Бугунги кунгача ўзбек тилшунослиги катта ютуқларга эришди. Жумладан, поэтик нутқнинг тил хусусиятларини ўрганиш юзасидан ҳам кенг қамровли изланишлар олиб борилди ва кўплаб илмий тадқиқотлар яратилди¹.

Бадий асар тили ва индивидуал услубни ўрганиш муайян ёзувчи ёки шоирнинг тил бирликларидан фойдаланишдаги маҳоратини белгилашдан иборат. “Бадий асар тили бадийнинг ўрганиш ўзбек тилшунослигининг ҳам ҳозирги кундаги мунозарали ва долзарб масалаларидан бирidir. Бугунги кунда бадий ижодкорлар маҳоратини белгилаш унинг тил унсурларидан фойдаланиш борасидаги моҳирлиги мезони билан ҳам бевосита боғлиқ эканлиги яққол намоён бўлмоқда”². Бадий нутқ образли нутқдир. Ижодкор бадий асарда сўз воситасида образ яратади. Шунинг учун ҳам бадий санъатларнинг, тасвирий воситаларнинг маҳорат билан қўлланиши асарнинг бадийлигини таъминлайди. Бадий санъатларнинг юзага келиши тилнинг услубий имкониятлари билан боғлиқ. Шу сабабли бадий санъатларнинг тадқиқ

этилиши тилшуносликнинг ҳам энг муҳим ўрганиш объектидир. Бадий санъатлар адабиётшуносликда, асосан, ўзбек мумтоз адабиёти матнлари асосида кенгрок тадқиқ этилган бўлиб¹, уларнинг лисоний ва стилистик хусусиятлари ўзбек тилшунослигида нисбатан кам ўрганилган.

Бадий асарда қўлланган тил бирликлари бошқа услублардагига нисбатан услубий вазифа бажариши, эмоционал-экспрессивлик вазифасининг юқорилиги билан фарқланиб туради. Бу бадий асар матнидаги бадий тасвирий воситаларнинг ўзига хос семантик-стилистик хусусиятларини келтириб чиқаради. Бадий тасвирий воситаларнинг бадий матндаги услубий вазифаси алоҳида ўрганишни тақозо этади. “Муайян бадий тасвир воситаларини ўрганиш ёзувчининг бадий тил маҳоратини, халқ тилидаги ифода воситаларининг бойлигини кўрсатиш имконини беради”². Ҳар бир ёзувчи ёки шоир тил воситаларидан ўзига хос шаклда фойдаланиб, индивидуал услубини яратади. “Ҳар бир даврда ижод этган шоир ва ёзувчилар, ҳатто бир даврда яшаган ижодкорларнинг ҳам сўзга, тилга муносабати бир хил эмас”³.

Тасвирий воситалардан бадий нутқда таъсирчанликни ошириш, образлиликни таъминлаш мақсадида қўлланади. “Бадий матнда қўлланувчи барча сўзлар тасвирий воситалар деб юритилади. Ана шу сўзлар ёрдамида адиблар асар мазмуни ва ғоясини китобхонга етказадилар, уларда шу тасвирланаётган воқеа-ҳодисага шахсий муносабат уйғотадилар.”⁴

Сўнгги йилларда ўзбек тилшунослигида поэтик нутқда қўлланган бадий тасвирий воситаларнинг лисоний, семантик, стилистик хусусиятларини ёритишга қаратилган бир қанча монографик тадқиқотлар яратилди⁵.

Г.Келдиёрова тадқиқотида Э.Воҳидов ижодида қўлланган антигезаларнинг лисоний хусусиятларини ёритган. Шунингдек, бу

¹ Шомаксудов А. Язык сатири Муқими (Лексика и фразеология). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1956; Аҳмедов А. Фуркат поэзиясининг лексикаси: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 1960; Тўрабекова С. Гафур Ғулوم поэмаларининг тили ва стили ҳақида: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 1961; Чориев Б. Гафур Ғулум поэзияси лексикасининг айрим масалалари: Филол. фанлари номзоди ... дисс. – Т., 1972; Ёриев Б. Язык поэзии М. Шайхзаде: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1979. – С. 22; Махматмуродов Ш. Язык «Дивана» Хамзы Хаким-заде Ниязи: Дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1981. – С. 191; Хамидов З. Лексико-семантическое и лингвопоэтическое исследование языка “Лисан ат-тайр” Алишера Навои: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1982. – С. 19; Умурукулов Б. Лексические особенности современной узбекской поэтической речи: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1983. – С. 18; Бабаева С. Лексико-стилистикальные особенности поэзии Хамиды Алимджана: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1989. – С. 19; Рустамов М. Галовой девони тилининг лексикаси: Филол. фанлари номзоди ... дисс. – Т., 1992. – Б. 141; Аҳмедов Ҳ. Ўзбек адабиётида насрий шър: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 1995. – Б. 24; Рижиева Г. Шърятдаги гапларнинг актуал бўлишида анафоралар ўрни: Филол. фанлари номзоди ... дисс. – Т., 1999. – Б. 117; Йўлдошев М. Чўлпоннинг бадий тил маҳорати: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 2000. – Б. 24; Келдиёрова Г. Ўзбек бадий нутқида антигеза (Э.Воҳидов шърятини мисолида): Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 2000. – Б. 26; Муҳаммаджонова Г. 80-Йиллар охири 90-Йиллар бошлари ўзбек шърятининг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 2004. – Б. 25; Тожибоев М. Муҳаммад Шабобий девони тилининг лексик-семантик хусусиятлари: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 2004. – Б. 24; Шадиёва Д. Муҳаммад Юсуф шърятини лингвопоэтикаси: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 2007. – Б. 25; Туланова Н. Ҳозирги ўзбек шърятини бадий санъатларнинг лисоний-услубий таҳлили (Ш.Раҳмон, А.Ўқтам, И.Мирзо шърятини мисолида): Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 2008. – Б. 25; Хайдаров А. Бадий тасвирнинг фоностилистик воситалари: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 2008. – Б. 22; Юлдашев М. Бадий матннинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фанлари доктори ... дисс. автореф. – Т., 2009. – Б. 48; Нормаматов С. Абдулла Авлоний шърятини лексикасининг маъновий-услубий хусусиятлари: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 2011. – Б. 25 ва бошқалар.

² Келдиёрова Г. Ўзбек бадий нутқида антигеза (Э.Воҳидов шърятини мисолида): Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 2000. – Б. 3.

¹ Ҳожиаҳмедов А. Шърят санъатлар ва мумтоз кофия. – Т.: “Шарк”, 1998. – Б. 160; Ўша муаллиф. Мумтоз бадий тил маҳорати. – Т.: Шарк, 1999. – Б. 240; Исҳоқов Э. Навоний поэтикаси. – Т.: “Фан”, 1983. – Б. 168; Ўша муаллиф. Қайтарилган санъати // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1972. – 2-сон. – Б. 83-87; Ўша муаллиф. Сўз санъати сўзлиги. – Т.: “Зарқалом”, 2006. – Б. 128 ва бошқалар.

² Келдиёрова Г. Ўзбек бадий нутқида антигеза (Э.Воҳидов шърятини мисолида): Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 2000. – Б. 3.

³ Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. – Т.: “Фан”, 1977. – Б. 125.

⁴ Лапасов Ж. Бадий матн ва лисоний таҳлил. – Т.: «Ўқитувчи», 1995. – Б. 14.

⁵ Келдиёрова Г. Ўзбек бадий нутқида антигеза (Э.Воҳидов шърятини мисолида): Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 2000. – Б. 26; Муҳаммаджонова Г. 80-Йиллар охири 90-Йиллар бошлари ўзбек шърятининг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 2004. – Б. 25; Шадиёва Д. Муҳаммад Юсуф шърятини лингвопоэтикаси: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 2007. – Б. 25; Туланова Н. Ҳозирги ўзбек шърятини бадий санъатларнинг лисоний-услубий таҳлили (Ш.Раҳмон, А.Ўқтам, И.Мирзо шърятини мисолида): Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 2008. – Б. 25.